

Bilge Kağan Yazıtı

Akar, Ali, (2025), Bilge Kağan Yazıtı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ISBN: 978-625-408-748-6, 344 s.

*Tuğçe Yaşa Toprak **

Türk tarihi, dili ve edebiyatının ilk yazılı örneklerinden biri olan *Bilge Kağan Yazıtı*, diğer iki yazıtla birlikte (*Kül Tigin Yazıtı* ve *Bilge Tonyukuk Yazıtı*) Türk dilinin ifade gücünü ve gramer bütünlüğünü göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Kül Tigin ve Bilge Kağan metinlerinin yazarı Köktürk Devleti'nin dördüncü hükümdarı Bilge Kağan'dır. *Kül Tigin Yazıtı*, Bilge Kağan'ın, 731 yılında ölen kardeşi Kül Tigin adına diktirilir ve onun adıyla anılır. Bilge Kağan Yazıtı ise ölümünden bir yıl sonra 735'te oğlu Teñri Kağan tarafından diktirilmiştir (Akar, 2024, s.11).

Ali Akar'ın yayıma hazırladığı Köktürk Kağanlık Yazıtları dizisinin üçüncüsü ve aynı zamanda sonuncusu olan *Bilge Kağan Yazıtı* Ötüken Neşriyat tarafından 2024'te basılmıştır. Eser üç bölümden oluşmakta olup toplam 176 sayfadır.

Eserin birinci bölümünde 19 yıl şadlık, 19 yıl da kağanlık yapan Bilge Kağan'ın hayatı, yazıtı ve yazıtın konusu ve içeriği hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde yazıtın dil bilgisi özellikleri ve edebiyat açısından önemi incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise metnin kendisine ayrılmıştır. Bu bölümde yazıtın Köktürk harfli özgün hâli gösterilir, ardından Latin esaslı çeviri yazı alfabesine ve günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Metnin tahrif olan kısımları Radloff Atlası, Fin Atlası ve C. Alyılmaz'ın eserlerinden istifade ile tamir edilmiştir. Çalışmanın sonunda Dizin/Sözlük bölümüne yer verilerek sözcük ve sözcük grupları alfabetik olarak dizinlenmiş ve her birinin metin bağlamı anlamları verilmiştir (Akar, 2024, s. 12).

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, tugceyasa@gmail.com ORCID: 0000-0003-1967-9386, Muğla / TÜRKİYE

Dr., Mugla Sitki Kocman University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, tugceyasa@gmail.com ORCID: 0000-0003-1967-9386, Muğla / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 25/01/2025

Kabul/Accepted: 19/06/2025

Eserin “Ön Söz”ünde de belirtildiği üzere Bilge Kağan üzerine daha önce yapılan çalışmalar yazar tarafından titizlikle gözden geçirilerek bu yayınlardaki okuma, anlamlandırma ve aktarma sorunlarının değerlendirilmesiyle metin yeniden kurulmuştur. Eserde “Ön Söz”ün ardından “Kısaltmalar ve İşaretler” başlığı ve onun akabinde “Köktürk Yazıtları” ve “Bilge Kağan Yazıtı’nın Dil ve Kültür Tarihindeki Yeri” alt başlıklarıyla tertiplenen “Giriş” bölümü yer almaktadır. “Köktürk Yazıtları” adlı kısımda bu yazıtların Türk dilinin, tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı metinleri oluşundan ve özel bir alfabeyle taşlara yazılmasından söz edilmiştir.

“Giriş” bölümünün birinci başlığı olan “Köktürk Yazıtları”nda yazıtlara bilim dünyasının ilgisinin Philip Johann von Strahlenberg’in (1676-1747) *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı kitabının neşriyle başladığını ifade eden Ali Akar, Strahlenberg’ten sonra başta Finlandiya, Danimarka ve Rusya ülkelerinden olmak üzere birçok bilim insanının araştırma yapmak üzere bölgeye uğradığını belirtmiştir (Akar, 2024, s. 15). 1889 yılında Nikolai Mihayloviç Yadrintsev’in Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarını keşfetmesi ve 1893’te Vilhelm Thomsen’in Yenisey Yazıtlarının alfabesini çözmesi ve 1897’de Yelizaveta Klements’in Bilge Tonyukuk’a ait iki taş yazıtı bulmasının önemine vurgu yapılır (Akar, 2024, s. 16). Bu başlık altında son olarak Köktürkçe metinlerin keşfine kadar Türk dilinin en eski metninin *Kutadgu Bilig* oluşundan, yazıtların keşfiyle beraber Türkoloji tarihinin yeniden biçimlenmesinden ve dünyanın çeşitli yerlerinde Türkoloji kürsülerinin açılmasından söz edilmiştir (Akar, 2024, s. 17).

Giriş bölümünün “Bilge Kağan Yazıtı’nın Dil ve Kültür Tarihindeki Yeri” başlığını taşıyan ikinci kısmında Köktürk Yazıtlarının döneme ne şekilde damga vurduğu gözler önüne serilerek bu yazıtların dünya üzerinde henüz sosyal ve kültürel organizasyonların gelişmediği bir dönemde dünya yazı kültürü ve alfabe tarihi açısından taşıdığı olağanüstü önemden/değerden söz edilmiştir. Köktürk alfabesinin sesi temsil eden harflerden oluşması çağı için gelişmiş bir yazı sistemidir (Akar, 2024, s. 19). Alfabe tarihinin çivi yazısı, düşünce yazısı (ideograf) ve ses yazısı olmak üzere üç aşamadan geçtiğini ifade eden Ali Akar, Köktürk yazısının alfabe gelişim tarihindeki son aşamayı temsil ettiğini belirtir. Alfabenin öne çıkan bir başka özelliği de Türkçe fonetik sisteme tamamen uygun olup âdeta Türkçe için yapılmış bir alfabe olmasıdır. Sekiz temel ünlüyü karşılayan dört işaret vardır. Bazı ünsüzler kalınlık-incelik durumuna göre iki farklı harfle gösterilir. Bu durum, ünlülerin oluşturduğu boşluğun doldurulmasına yardımcı olur. Türkçenin en karakteristik özelliklerinden biri olan dil uyumu da (kalınlık-incelik) böylece sağlanmış olur. Bunun yanı sıra Akar, harflerin bazı nesnelere karşılık geldiğine de dikkat çeker. ok = ↓, eb = ⌘, at = ⌘ harfleri karşılık geldiği nesneleri çağrıştırmaktadır (Akar, 2024, s. 19).

Ali Akar, Ahmet Taşağıl’ın ifadesinden hareketle Bilge Kağan Yazıtı ve Bilge Kağan’ın kardeşi Kül Tigin için yazdırdığı *Kül Tigin Yazıtı’nın* Köktürk Devleti’nin kuruluş yıllarına ışık tutması hasebiyle birer tarih belgesi olduğunu ifade eder (Akar, 2024, s. 19). Metinde, Bumin, İstemi ve Mukan Kağan gibi yöneticilerin tesis ettiği zengin ve müreffeh yılların ardından Türk halkının liyakatsiz yöneticiler sebebiyle

nasıl Çin etkisinde kalarak bağımsızlığını yitirdiğine dair ifadeler aktarılmıştır (Akar, 2024, s. 20).

Kutluk Devleti'nin kuruluş yılları, düzenlenen seferler ve yapılan anlaşmaların ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı metin, yazıttaki referansları işaret ederek günümüz Türkçesiyle okura sunulmuştur (Akar, 2024, s. 21). Ali Akar, yazıtta aktarılan hadiselerle kültür tarihi açısından da dikkat çeker. Yazıt, Türk milletinin huy, karakter ve davranış özelliklerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Türk milletinin öz isimlerini bir kenara bırakarak Çince isimler peşinde koşmaları da bu bağlamda değerlendirilmiştir (Akar, 2024, s. 21).

Kapsamlı “Giriş” bölümünün ardından Bilge Kağan'ın Hayatı, yazıtı ve bu konulara dair yapılan çalışmaların yer aldığı “Birinci Bölüm” gelmektedir. Bilge Kağan'ın hayatına dair bilgiler yazıtta ve Çince kaynaklarda yer almaktadır. 683 yılında İltiş (Kutluk) Kağan ve İltilge Katun'un oğlu olarak dünyaya gelen Bilge Kağan, 14 yaşında şadlık görevini üstlenmiş ve ülkenin Batı kanadından sorumlu olmuştur (Akar, 2024, s. 25). Düzenlediği seferlere dair detaylı bilgilerin bulunduğu bu bölümde Türkleri asimile etme tehlikesiyle mevcudiyetini sergileyen Çin'e karşı İduk Baş adlı bölgede elde ettiği galibiyet dikkat çekicidir. Bilge Kağan aynı zamanda yurt içindeki ayaklanmaları da bastırmıştır (Akar, 2024, s. 26).

Kapgan Kağan'ın pusuya düşürülüp öldürülmesi, ardından oğlu İnal Kağan'ın tahta geçmesi, Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin'in tahtın ağabeyi Bilge Kağan'a ait olduğunu iddia edip İnal Kağan'ı ve maiyetindekileri öldürmesi yazıtta detaylıca ele alınmıştır (Akar, 2024, s. 27).

Tahta geçen Bilge Kağan, Çin'e iltica eden Oğuz, Tataı ve Karluk boylarını yurda döndürme gayretiyle Çin'e seferler düzenler ve dağılan boyları tekrar Köktürk hakimiyetine sokar (Akar, 2024, s. 27). İhtilal sebebiyle görevinden uzaklaştırılmış olan Tonyukuk'u başdanışman olarak atar ve Çin ile ilişkileri düzenler. Bilge Kağan, veziri Buyruk Çor tarafından zehirlenir ve birkaç gün sonra ölür (Akar, 2024, s. 28).

Ali Akar, Bilge Kağan'ın hayatını, yazıtlara ve Çin kaynaklarına dayandırarak bütüncül, etkili ve öz bir tarih metni oluşturmuştur. Henüz “Giriş” kısmında Çin kaynaklarında Bilge Kağan için kullanılan ifadelerin Türkçede hangi anlamlara karşılık geldiğine dair teorilere ve tartışmalara yer verilmesi ve şu ana kadar bu konuda tatmin edici bir bilgiye erişilememiş olması Ali Akar tarafından Türkoloji alanında çalışma yapmaya niyetli olan bilim insanlarına da bir davet gibidir.

Bilge Kağan'ın hayatının ardından *Bilge Kağan Yazıtı* ele alınır. Yazıt 1889'da Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator'un batısındaki Arhangay eyaletinde bulunur (Akar, 2024, s. 29). Bu başlıkta yazıtın çehresi, dış yapısı ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilerek *Bilge Kağan Yazıtı* ile Kül Tigin Yazıtı arasındaki önemli benzerliklere dikkat çekilir.

Birinci Bölüm'ün üçüncü başlığını teşkil eden “Bilge Kağan Yazıtı'nın Konusu” adlı bölümde yazıt konu ve içerik bakımından 11 bölüme ayrılır. Başlıklar şu şekildedir; Teñri Kağan'ın “Teñriteg Teñri yaratmış türük bilge kağan” ifadesiyle başlayan “Hitap Bölümü” yine Teñri Kağan'ın ülkenin genel durumu hakkında bilgi verdiği “Genel

Durum" savaş ve strateji hakkındaki "Savaşlar ve İcraatlar" bölümü, Çin milleti hakkında uyarıların olduğu "Çin'le İlişkiler ve Onlar Hakkındaki Tecrübeleri, Türk Milletine Uyarıları" adlı bölüm, I. Köktürk Devleti'nin kuruluşu, yükselişi, fetret devri ve çöküşü hakkında detaylı bilginin yer aldığı "Köktürk Devleti'nin Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Dönemleri (552-682)" bölümü, "İlteriş Kağan Dönemi ve II. Köktürk Devleti'nin (Kutluk Devleti) Kuruluşu (682-691)" adlı bölüm, Bilge Kağan'ın Kapgan Kağan dönemindeki olayları anlattığı "Kapgan Kağan Dönemi (691-716)" adlı bölüm, Teñri Kağan'ın, babası Bilge Kağan'ın yapmış olduğu kahramanlıkları anlattığı "Bilge Kağan'ın Kahramanlıkları (696-734)" adlı bölüm, yine Teñri Kağan'ın ağzından babasının kahramanlıklarını, ölümünü ve cenaze törenini anlattığı "Bilge Kağan'ın Ölümü ve Cenaze Töreni" adlı bölüm, "Bilge Kağan'ın Türk Milleti İçin Yaptıkları"nın anlatıldığı bölüm ve son olarak "Bunca binayı, resim ve heykelleri, süslemeleri kağanın yeğeni olan (ben) Yolluğ Tigin, bir ay dört günde yazdım." diyerek kendinden bahseden Yolluğ Tigin'in ifadelerinin aktarıldığı "Kitabe Bölümü" yer almaktadır.

"Birinci Bölüm"ün son başlığı olan "Bilge Kağan Yazıtı Hakkında Yapılan Çalışmalar" kısmında Bilge Kağan Yazıtı hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar kronolojik olarak sıralanmıştır. 1889 yılında yazıtı keşfeden Nikolay Mihayloviç Yadrinstev'den başlayıp Fin araştırma heyetinden A. Heikel, G. von der Gabelentz, G. Deveria ve O. Donner'in hazırladıkları ve Fin Atlası olarak da bilinen *Inscriptions de l'Orkhon: recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-ougrienne (Helsingfors 1892)* adlı esere, Rus araştırma heyetinden Radloff'a ve onun *Atlas der Alterthümer der Mongolei (st. Petersburg, 1892)* adlı albüm/kitap eserine, o güne değin kime ve hangi dile ait olduğu bilinmeyen yazıların Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Ludwig Peter Thomsen (1842-1927) tarafından çözümlenmiş oluşuna yer verilmiştir.

Köktürkçe yazıtlar hakkında Türk sahasında yapılan çalışmalara da yer veren Ali Akar, Şemseddin Sami'nin ilk çalışmayı yaptığını ancak bu kitabın yayımlanamadığını belirtmiştir. Bundan sonraki ilk çalışma *Orhun Abideleri* adıyla Necip Asım [Yazıksız] tarafından yapılmıştır. Bu yayını, Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları I-IV* adlı kapsamlı çalışması, Talat Tekin'in 1968 yılında Eski Türkçe yazıtlar üzerine hazırladığı *A Grammar of Orkhon Turkic* isimli doktora tezi, Muharrem Ergin'in 1970 yılında yayımladığı *Orhun Abideleri*, Cengiz Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* adlı epigrafik belgelemesi, Erhan Aydın'ın *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)* adlı eseri ve Ahmet B. Ercilasun'un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı kitabı takip etmiştir.

Bilge Kağan'ın hayatına, *Bilge Kağan Yazıtı*'na ve bu yazıt özelinde Köktürk Yazıtları hakkında yapılan çalışmalara ayrılan Birinci Bölümün ardından "Bilge Kağan Yazıtının Dili" başlığı altında "Dil Bilgisi" ve "Anlam Bilgisi" bölümlerini kapsayan "İkinci Bölüm"e yer verilmiştir. Dil Bilgisi başlığı altında "Alfabe ve Yazım", "Ses Bilgisi", "Yapı Bilgisi" ve "Fiil" alt başlıkları yer almaktadır.

Ses Bilgisi bölümünde yazıtlarda uzun ünlülerin varlığına dair tartışmadan söz edilmiştir. a/e gibi bazı ünlülerin Köktürkçe yazı sistemindeki yaygın yazım geleneğine aykırı olarak söz başında ve ilk hecede yazılmasından hareketle Türkmen ve Yakut Türkçelerindeki gibi sistematik uzunluklar olduğu savunulmuştur. Ali Akar,

tartışmalarla ilgili olarak Osman Nedim Tuna'nın Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Ünlüler adlı eserini tanık göstermiştir (Akar, 2024, s. 50). Yapı Bilgisi bölümünde *Bilge Kağan Yazıtı*'ndaki ek sistematüğinden ve 8. yüzyılda Türk dilinin gramer açısından standart bir morfolojik yapıya kavuşmasından söz edilmiştir (Akar, 2024, s. 52).

"Anlam Bilgisi" bölümü, dildeki söz varlığı ve anlam katmanı arasındaki ilişkiyi esas alarak başlar. Ali Akar, dildeki bu izlerin, bir toplumun tarih boyunca yaşadığı sosyo-kültürel deneyimlerin belleği olduğunu işaret eder (Akar, 2024, s. 65). Bu bölümde Bilge Kağan Yazıtı üzerinden bir milletin, bir kültürün, bir anlayışın kazısını yapan Akar; soyut sözler, eş anlamlı sözler, çok anlamlı sözler, birleşik fiiller, söz türetme, deyimler, savaş/diploması terimleri, ikilemeler ve koşut ögeler olmak üzere dokuz alt başlık oluşturur.

Köktürk Kağanlık Yazıtları dizisinin ilk iki yazıtına (Kül Tigin Yazıtı ve Bilge Tonyukuk Yazıtı) paralel bir şekilde bu eserde de "Üçüncü Bölüm" metnin düzenlenişi ile ilgili açıklamalara ayrılmıştır (Akar, 2024, s. 79). Yazıtın kısım kısım aktarıldığı bu bölümde metin ilk olarak Köktürk harfleriyle, ardından Latin harfli çeviri yazıyla, üçüncü olarak da Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Yazıtın tahrif olan kısımları ve bazı açıklamalar dipnotlarla ortaya konulmuştur.

"Dördüncü Bölüm" *Bilge Kağan Yazıtı*'na dair olan albüme ayrılmıştır. Ali Akar'ın kendi çekimlerinin de olduğu albüm, okura âdetâ müze deneyimi sunmaktadır. Yazarın bizzat kitabelere dokunmasından mıdır bilinmez, okur da bu kitapta yer alan bilgiler sayesinde *Bilge Kağan Yazıtı*'na dokunur. Eser sözcük ve sözcük gruplarının alfabetik olarak dizimlendiği ve her birinin metnin bağlamına göre anlamının sunulduğu Dizin/Sözlük bölümü ile hitama erer. Türk dili, edebiyatı, kültürü ve tarihi açısından son derece mühim olan Köktürk Kağanlık Yazıtları'nın Ali Akar tarafından özellikle metin tamiri yapılarak yeniden gözden geçirilmesi ve eksikliklerin giderilmiş olması bilim dünyası için büyük bir hizmettir. Bu çalışmalar sayesinde metinler üzerine yapılacak yeni araştırmalara da bir kapı aralanmış olur.

Kaynakça

Akar, A. (2024). *Bilge Kağan Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.